

СТАВРОЛОГІЯ - ВЧЕННЯ ПРО ЕКУМЕНІЧНИЙ ХРЕСТ

Малина Валерій, кандидат мистецтвознавства

Малина В. Ставрологія – вчення про екуменічний хрест. Ставротворенням перекодовуються мовні аспекти потенцій, закладених у структурі богослов'я. Хрестотворення тотожне мовленню і є загальною сферою знань, у першому випадку, ставрології, у другому - лінгвістики. Основою ставрології може служити лиш теологія. Якщо богослови беззаперечно вірили у правдивість подій, викладених у Святому Письмі через одкровення, то релігійні філософи, в намаганні раціоналізувати життя християнина і, передовсім, церкви, пропонували створити етнофольклорну релігію, народну церкву, поєднавши традиційну національну культуру з християнським культом.

Ключові слова: теологія, екуменічний хрест, *stavros*, хресторобство, ставрологія, народна церква.

Анотація. Малина В. Ставрологія - учение об экуменическом кресте. При помощи каменного креста (*stavros*'a) перекодируются языковые аспекты творческих потенций, заложенные в структуре богословия. Крестodelание тождественно говорению и является общей сферой знаний, в первом случае, ставрологии, во втором - лингвистики. Основой «слова о кресте» может быть исключительно теология. Если богословы безоговорочно верили в истинность событий, изложенных в Священном Писании через откровения, то религиозные философы, в попытке упорядочить жизнь верующего и, прежде всего, церкви, предлагали создать этнофольклорную религию, народную церковь, объединив традиционную национальную культуру с христианским культом.

Ключевые слова: теология, экуменический крест, *stavros*, крестodelание, ставрология, народная церковь.

Summary. Malina V. Staurology - the doctrine about ecumenical cross. Staurocrafting is recoding linguistic aspects of potencies meant in theological structures. Crosscrafting is identical to parole; this is a coligating hemisere of knowledge, in the first instance – of Staurology, and in the second – of Linguistics. Theology can exclusively function as staurology basic. If theologists had beyond controversy faith in reality of events exposed in the Holy Writings through revelations then while trying to simplify Cristian, and above all Church, life religious philosophers have proposed to establish ethnic-folklore religion, public church by combining trtaditional national culture with Christian ceremony.

Key words: theology, ecumenical cross, *stavros*, crosscrafting, staurology, public church.

Практичне хресторобство, в тому числі кам'яне, поєднавшись із хрестологією старозавітною, новозавітною ставрографією, догматичним богослов'ям, дали життя новій галузі релігійних знань - ставрології. Висвітлення теоретичних основ, предмета і структури ставрології, генези, історії і розвитку її як наукової дисципліни, має вирішальне значення для вдосконалення релігійного життя в Україні, поліпшення відносин між церквою і державою, підсилення ролі християнської ідеології в усіх сферах суспільного життя.

Якщо пам'ятник руйнується або зникає, то для реконструювання його моделі можна скористатися зафіксованими в літературі судженнями про *stavros*, навіть якщо він був названий хрестом, пам'ятником, лапідарієм,

комеморативною спорудою, слупом і таке інше. У цьому випадку дослідник послуговується знаннями, набутими попередніми поколіннями шляхом розмірковувань, в яких кожна наступна думка впливала із попередньої, залежала від неї, зумовлюючи наступну. Такі знання мають назву дискурсивних і цілком придатні при окресленні, наприклад, архетипового й типологічного образів *stavros*'а у відповідних контекстах.

Для визначення станового кореня дерева християнського пам'ятникарства в Україні більшість учених користується методом екстраполяції, тобто поширення на Древню Русь тих вірувань, варіацій культу й фольклору, мистецьких форм, що були в різні часи задокументовані. Як пише Б. Рибаків, майже все багатство східнослов'янського фольклору, записаного в ХІХ столітті, можна проектувати в І тисячоліття по Р.Хр. і тим самим наблизити наше уявлення про ту епоху до її справжнього багатоманіття й пишнobarвности, які майже не відображені ані археологією, ані повчальним богослов'ям.¹

Етнографічні хроніки дозволяють застосовувати екстраполяцію при дослідженні кам'яного хресторобства України. Наприклад, матеріали про хрести, подані в «Літописі Руському», розкривають багатозначність образу стоячого хреста і передуючого йому вертикально спрямованого язичницького слупа. Самий Список є фактично одним із найдостовірніших і найповніших джерел формування українського відгалуження ставрології. Вивчаючи стародавні події, ми узаємо про типи не тільки кам'яних ідолів, але й перехрещених стовпів, графічних символів нової віри. Багато віків тому наші пращури сприймали *stavros*² як прояв мужности, знак правдивого віровчення, а лежачий - як свідчення зрадливої впокоренности.

Українські вчені звертаються до хресторобства, в тому числі й до кам'яного, однак розглядають його лише з формальних позицій, ігноруючи змістовний бік ремесла. Водночас кам'яні хрести стають предметом і об'єктом дослідження археологів, істориків, мистецтвознавців,³ етнологів, геральдистів, служителів культу, філософів, журналістів. Накопичений і систематизований за відповідними галузевими методиками матеріал, на жаль, залишається не затребуваним вітчизняними ставрологами й істориками мистецтва. Між тим введення цього масиву знань у канву християнської теології, відкриває несподівану й захоплюючу картину життя українського народу.

Дерев'яні ставроподібні надгробки М. Станкевич відносить до «реліктової групи українських пам'яток деревообробництва», дарма що вироблялися на Волині, Покутті, Поділлі й Гуцульщині наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. Ніби такі стовпи були прямим свідченням «занедбаности історичного хреста». Автор висловлює припущення, що майстер і не мав на увазі робити звичні для нашого ока розлогі, багатораменні хрести, а за взірць йому міг правити не первообраз спасенного хреста, а не менш давній архетип священного дерева - дерева життя. І як підтвердження цієї гіпотези - численні дерев'яні стовпоподібні намогильні знаки, вироблені на Прикарпатті й Поділлі з дубових

брусів і відповідно описані спочатку К. Широцьким, а пізніше - Г. Колцуняком. Як «струнку тополі» сприймає християнський пам'ятник і Микола Моздир, убаваючи в ньому «відголосок прадавнього культу дерева». Справді, стовп такого роду може асоціюватися з деревом, однак без гілок, тобто зі стовбуром, колодою, верствою, шулою, присохом, слупом і, зрештою, з фалосом. Тим паче, що майже всі хрестоподібні стовпи увінчані символічною шапкою - *praeputium*'ом. Тут мова може йти лише про *stavros*, образ якого формується виключно через вертикально зорієнтовану конструкцію.

Релігійна істина не може бути, подобно науковій, інтелектуальним відтворенням світу; вона внаслідок життя в об'єкті, динамічну сув'язь з ним. Водночас духовність є антиномічною за сутністю, бо утримує в собі суперечність між суб'єктом і об'єктом, проявляючи «конститутивні ознаки теоретичного пізнання». Всі помилки стосовно віросповідання Шлейєрмахер⁴ убаває в отождненні сенситивної і теоретичної правди. Це стосується й прирівнювання релігії до моральності, тому що перша не є знанням про добро і зло; теїзм є життям у самому добрі, перебуванням у цілісності, дроблення якої і викликає суперечності між ідеальним і матеріальним. Як пише С. Франк у передмові до «Монологів», Фіхте виявився титанічною натурою, а Шлейєрмахер - тонким художником духовного життя, моральним генієм свого часу. Релігійні доктрини сприймаються видатним ученим, скоріш, як приповідки про містичні переживання з приводу Богом даної істини, а не про саму істину. Дарувавши людям, з одного боку, свободу богословського дослідження, з іншого - культове різноголосся, розмаїтість думок про одне й те саме Божове діяння, протестантський теолог зараховує релігійну обізнаність, відповідні емоції, інтуїцію, одкровення, озаріння до наукових знань. Цим самим він примирює філософів і релігієзнавців, визначивши світоглядні знання не дискурсивними, а почуттєвими, містично-інтуїтивними.

На цій фазі еволюції світоглядності ми й зупинимось, аби констатувати прикрий факт «ненародження» протягом двох тисячоліть загальнохристиянської ставрології, її конфесійних гілок. Ми не ставили за мету дослідити причини існування кам'яного хресторобства в Україні, православної ставрографії - науки про «стовпонакреслення» і відсутність ставрології як сакральної гілки наукових знань. Сьогодні, в умовах толерації церковних громад, послідовники Христа нарешті здобули право й можливість вибирати власний шлях до Бога, розпізнаючи Його роботу за тільки їм відомими прикметами, шануючи Його лиш за те, що Він Творець.

* * *

При дослідженні далекої від нас культури ми намагалися реконструювати обрій цієї культури, у співвідношенні з яким могли розтлумачити окремі її артефакти. «Життєвий світ» - це, передовсім, лінгвістична реальність, освоївши яку можна порозумітися з минулим. Таке попереднє знання про предмет відкривається ключем, що має назву «нетематичний горизонт»; останній являє

собою сукупність речей і явищ, тобто деяке ціле, що може досягатись інтелектом на значних часових вимірах.

Українське кам'яне хресторобство на перших етапах розвитку було тісно пов'язане з візантійським. Привабливим виявилось не саме пам'ятникарство, а його місце в цілісній культурі Руси-України, бо сприймалось як складова частина людського життя, як його духовний відбиток. Разом з тим, хресторобство не могло існувати за межами церкви, адже його естетична функція завжди прикладалася до функції культової.

Народна пластика у церковній діяльності завжди межує із зовнішнім життям релігійної громади, в той час як образотворче мистецтво кореспондується із внутрішнім існуванням особистости. Рівнобіжно з масовим хрестотворенням в Україні із середини XIX ст. формується прошарок професійно навчених каменерізів, об'єднаних у ремісничі артілі; в останніх з'являються взірці меморій, відповідні преїскуранти. Це значно врізноманітнювало релігійно-пластичний фольклор; народні майстри, під впливом академічних зразків, спрямлюючи й закручерявлюючи, спрощуючи й ускладнюючи, додаючи своє і вилучаючи чуже, творили етноконфесійні хрести, а через них - пам'ять Роду.

Важливо підкреслити, що модель хресторобства й обожнений матеріал - лиш різні аспекти спільної творчої діяльності; окремий *stavros* є одним із чинників ставрології і може бути об'єктом спеціального дослідження. Хрестотворення - це колективний семіозис, тобто процес реконструювання в установлених знаках фактів свідомости. Для ефективного здійснення цього процесу в межах харизматичної спільноти необхідна база загальноприйнятих у цьому колективі мовних синтагм. Кожна релігійна громада має власну, відмінну від інших, стійку семіотичну систему, що й визначає протягом багатьох поколінь етнічно-ментальні й технологічні особливості художньої творчости всіх і кожного.

Хресторобство і хрестологія - поняття, що не відповідають фактичному співвідношенню й суті позначуваних ними явищ. Пам'ятникарство і слово про нього - це вся діяльність релігійної громади. Ставротворенням перекодовуються мовні аспекти потенцій, закладених у структурі богослов'я. Хрестотворення тотожне мовленню і є загальною сферою знань, у першому випадку, ставрології, у другому - лінгвістики. Основою ставрології може служити лиш теологія. Якщо богослови беззаперечно вірили у правдивість подій, викладених у Святому Письмі через одкровення, то релігійні філософи, в намаганні раціоналізувати життя християнина і, передовсім, церкви, пропонували створити етнофольклорну релігію, народну церкву, поєднавши традиційну національну культуру з християнським культом.

Релігійне пам'ятникарство, як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів і складник космологічної впорядкованости, в одному випадку, більш високого, в іншому - більш низького порядку, демонструє виняткову єдність із

середовищем. У просторовому аспекті воно дозволяє майстру вилучати з вічних об'ємів скелі численні типи хрестокаменя. Не треба порівнювати, за опрацьованою нами методикою, різні за будовою, розмірами, місцем зведення хрести, щоб довести їх відмінність; саме перцепт, а не виріб, визначає художній образ. Один *stavros* спроможний викликати у мільйонів християн різні почування, дати поживу для творення мільйонів подоб зведеного на узвишші стовпа, так і залишившись неодухотвореним каменем серед грецьких, мальтійських, латинських крижів.

У релігійних містеріях, через ритуали виготовлення й переміщення *stavros'a* відтворюється його генезис, проявляється спорідненість образів світового дерева й екуменічного хреста. Ми зробили спробу матеріалізувати абстрактні поняття «любов», «Божа любов», «любов до Бога», «Бог-Любов», визначивши морально-естетичне почуття як «небесний еротизм» і метафорично втілюючи його в образ *slup'a*. Однією з передумов багатовікового існування християнського пам'ятникарства в Україні залишається перманентна ієрофанія каменя, відчуття креативності в тесаному і зведеному сторч камені. В оздобах і символах, закарбованих на хрестах, у словосіченні проявляється душа народу, його творчий геній.

Ми зробили перші кроки в осяганні хресторобства як пластичного мовлення, коли кожний виріб сприймається як лінгвістична одиниця, неповторність кожної з яких і забезпечує існування полілога між майстром і всіма, між усіма й Богом. Ми звернули увагу на поняття «типологічний образ», котрий має два зрізи: вертикальний і горизонтальний. У першому випадку онтологічною ознакою сакрального ремесла виступає тривимірний лапідарій з його архітектонічною неповторністю. Горизонтальний зріз хресторобства показує будову пам'ятника безвідносно до його типу, оздоба мають місцеві назви і часто тлумачаться як декоративні, самий хрест розглядається за межами релігійного контексту,⁵ в сув'язі з історичними подіями, конкретною істотою. Нерідко на цьому рівні аналізуються хрести, що мають тотожну морфологію з хрестами інших народів. Сутність часового зрізу в народному пам'ятникарстві полягає в тому, що каменярі виробляли протягом тривалого часу на різних землях України не тільки хрести; вони продукували свої знання й уміння, розум і волю, традиції своїх попередників, прилучившись до Христової віри. Вони генерували боголюдську пам'ять - четвертий вимір *stavros'a*.

Ставрологія (σταυρολογία - хрест, стовп, паля, гострокілі; λυοζ - слово, мовлення, судження), вчення про екуменічний хрест; поєднує християнське пам'ятникарство й «благочестиві розмірковування» про Боговтілення, сутність спокутної смерті Ісуса Христа на стовпі. Вихідним аргументом у встановленні онтологічного статусу ставрології є взаємозв'язок її окремих аспектів.

В акті ставротворення варто виділяти декілька аспектів, найголовнішим з яких сьогодні є фаховий; теургія ремесла передбачає знання не тільки сакральних технологій видобування каменю, способів його обробки, але

й дотримання регламентів при оздобленні хреста, переміщення його в ритуальних локусах, при тлумаченні релігійної символіки тощо. *Stavros* не потребує натуралізованих зображень, він самий є реальністю, однак реальністю духовною; він має власні просторово-часові виміри, свій космічний хронотоп, що йде від Бога й повертається до Нього.

Відроджувати народне хресторобство в Україні означає оновлювати його символічну мову, метафоричне мислення, образну стилістику. Воно є підґрунтям національної культури, в якій помісна церква має займати чільне місце. Застосування нових методик дослідження при формуванні реальної ставрології сприятиме пришвидшенню наукової фіксації конкретних мистецько-релігійних проєктів.

Маємо знати, як про живі ілюстрації пам'яти, так і про реконструйовані висловлювання на різних фазах їх побутування, в різних контекстах. Справді, хіба можна уявити кам'яний надгробок 2007 року без тих, що були попереду нього, починаючи з Голгофського стовпа. Чи могло би з'явитися наше слово про хрест без Божого Слова й суджень про нього з боку вірян, учнів Христа, релігійних філософів? - Очевидно, ні. Існує велика семантична зумовленість між тим, що було сказано Євангелістом про Хрест Животворящий у I столітті й тим, як і що говорять про кам'яний хрест українці сьогодні. Наблизити первозміст до реального, не втративши релігійність, і має ставрологія разом з практичним і догматичним богослов'ям.

Поштовхом до формування ставрології як окремої галузі наукових знань стали: - майже тисячолітня практика хресторобства, існуючий корпус християнських пам'ятників в Україні; - морфологічне розмаїття кам'яної пластики, образів, пов'язаних з конфесійними, регіональними етнічними, функціональними особливостями хресторобства, наявністю тих чи інших сортів каменю; - високий рівень кам'яної культури в Україні; - повноцінний міфологічний комплекс; - здатність українців припасовувати вроджену емоційність, нові знання й уміння до потреб часу; - наявність етноконфесійної канонічної ставрографії; - екклезіяльна свідомість і релігійна толерантність українців.

Стимуючими факторами становлення вчення про *stavros*, на нашу думку, виявилися: - брак теорії хресторобства; - відсутність у православному богослов'ї догмата про *stavros*; - стихійність у народному кам'яному хресторобстві; - іконографічна виснаженість православної коменоративістики; - нерозробленість теорії екуменічного хреста; - низький рівень євангелізації і катехізації української людности; - невпорядкованість понятійного апарату, пов'язаного зі ставрологією; - профанація релігійного символу у зв'язку з побутуванням хреста як інсигнії, прикраси, орнаментальної фігури, професійного емблемата, знаку харизматичних спільнот і професійних угруповань, що перебувають на маргінезі суспільного життя тощо.

Святе Письмо виявилось найглибшим і найчистішим джерелом знань про *stavros* та його аналоги - кам'яні хрести. Структура Біблії нагадує

конструкцію екуменічного хреста; складається із Старого й Нового Заповітів, поєднаних між собою фізичним життям утіленого Бога. Все те, що знаходилося на повздожньому брусі нижче перехрестя, внаслідок старе, короткоплінне, а відтак тлінне. Увінчана терновим вінком Ісусова голова в дійсності належала Небесному Богу. І тільки Христові груди, руки й шия - Богочоловіку, котрий сполучив на середохресті старе й нове, земне й небесне, смертне й вічне, дух і матерію. У Біблії, крім книг, що ввійшли до православного канону, є не канонічні, але шановані книги Юдити, Товита, Мудрости, Сираха. Зміст християнської богословії складають також релігійно-легендарні твори, апокрифи біблійні тощо.

Якщо Старий Заповіт тлумачиться богословами, як укладений між Богом і древніми євреями містичний союз духовного служіння Ягве через його невимовне ім'я, то вкорінений в язичницький ґрунт давньоукраїнський стовп-ідол став базою екуменічного хреста, котрий поєднав народні традиції з релігійною доктриною про Трипостасного Бога. Благовістя про життя й учення Христа складається з 4-х Євангелій: перші три - синоптичні, тобто мають спільний погляд на біблійні події, а євангеліє від Івана викладає власну думку апостола про події, пов'язані з діяннями Ісуса Христа. Отож, горішній кінець, праве й ліве рамена являють собою просторовий образ синоптичних євангелій, а різні за профілями краї рогів хреста - свідчення впливу четвертого, несиноптичного та апокрифічних євангелій (Якова, Псевдо-Матея, Фоми, Никодима і таке інше).

Горішній кінець первохреста, як відомо, містично розбрунькувався трилисником, в якому осередковий елемент - це Бог Отець; той, що справа. - Його Син, а ліва зелена пластинка символізує Дух Святий. На прикладі схематичного образу екуменічного хреста бачимо втілену за вертикаллю логіку духовного життя ветхозавітних народів; повздожній брус уселенського *stavros'a* просякає спочатку поземно зорієнтований чотирипроменевий архаїчний хрест - знак бездуховности й тілесного оскаженіння. Земне життя Богочоловіка - аж до хресної смерті - це вертикаль між; першим і другим перехрестям. Воскресення й вознесення Спасителя розпізнається в пластичних подробицях горішнього кінця *stavros'a*, котрий зумовлює не стільки поєднання небесного й земного, скільки розмежування Богowego й чоловіцького; трилисник тут може тлумачитись як розсоха на Біблійному дереві - одне з чергових перехресть в екуменічному хресті.

Ще одним достеменним джерелом знань і почуттів про Чесний Хрест і правдиву віру виступила патристика в її найвищій точці осягання Богowego буття та енциклопедичне кодифікування наук під егідою теології. Богословські, філософські й політико-соціологічні доктрини отців церкви елімінують язичницьке багатобожжя, ересі, інші відхилення від ортодоксії. Зокрема, Афанасій Олександрійський прикликає тих, хто хоче духовно спастися, дотримуватись уселенської віри, тобто шанувати Триєдиного Бога, а Тройцю в Єдиному, не зливаючи іпостасі, не розділяючи сутності.⁶

За Григорієм Богословим, хрест був провіденційно витворений здійсненням рук Мойсеевих: «Звільнення євреїв від єгиптян здійснювалося не лише зброєю, а й «бранньоносними руками праведників» зображаючи одночасно і молитву й непереможне знамення Христа». ⁷ Іоанн Дамаскин при підготовці «Точного викладу православної віри», використав твори отців церкви, матеріали вселенських соборів, їх постанови, турботливо й ретельно збираючи «найприємніший мед» з «квітів думок», що належать майстрам слова Божого; саме Дамаскин вважається «вустами всіх богословів», найвидатнішим глумачником Святого Письма. ⁸

Кирило Ієрусалимський у «Слові про хрест» пише: «Будь-яке діяння Христове - похвала вселенській церкві. Однак похвала похвал - хрест». А Павло, знаючи це, застерігає: *«мене ж не доведи, Боже, чимось хвалитись, як тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, яким для мене світ розп'ятий, а я - світові»* [Гал.: VI.14]. Образ хреста у подібі розп'ятого мідного змія явив нам Мойсей, щоби кожний, споглядаючи боже знамення, міг спастися [117. - С.193, 209]. Цікаво розтлумачує Григорій Богослов поняття «Бог Слово»; Христос йменується Словом тому, що ставиться до Отця, як слово співвідноситься з розумом, що його породжує. Слово виявляє Отця, а тому має назву «Логос». За Біблією, той, хто бачив Христа, бачив і Отця *“Я в Отці, а Отець у мені”* [Ів.: XIV.9-10]. З огляду на це, кам'яний хрест є образом Христа, бо сама його природа полягає в тому, щоб наслідувати первообраз і те, чийм іменем він позначений. Хрест, як моноліт, є відбитком Богочоловіка тобто цілісного образу Творця. ⁹

Опрацьовані нами літературні джерела, архівні матеріали, музейні колекції, польові матеріали, окремі вироби, дозволяють зробити висновки про те, що пластичні ознаки і магичні властивості кам'яних стовпів, антропоморфних стел, хрестів і скульптур, зведених різними народами, на різних землях, у різні часи, змінювалися так само як преобразалася сама людина, її здатність і потяг до споминань. Якщо ветхозавітні спільноти відстовповували пам'ять коліна вертикально зорієнтованим природним утворенням, фалоподібним антропоморфом, то новозавітні продовжували робити те саме і в такий самий спосіб; те що функціонувало - стояло, а те, що переставало існувати - падало.

Люди, торуючи життєві стежки на землі, палькували їх, демонструючи вроджені амбітність і погорду; що гінкішими робилися ступи, то більшим було бажання вивиситися над іншими. Сучасна людина, на щастя, зберегла здатність до адекватії інших створінь, котрі, освоюючи нові території, контролюючи вже обжиті, постійно залишають мітки-знаки своєї присутності. Нерідко переможці відверто підцуплювали мистецько-ремісничі досягнення підкорених народів, видаючи їх з плином часу за свої.

Формотворчим началом розвідок української духовності для нас послужила людська пам'ять, унаявлена вертикаллю схематичної моделі

вселенського хреста – біблійного дерева життя і смерті, а тому визначальними аспектами дослідження теоретичної основи ставрології в Україні стали: - відображення хреста - на етапах виготовлення й сприйняття - у відповідних формах мислєдїяння, тобто формування мистецько-релігійного образу пам'ятника через проектування; - надбання *stavros'om* на духовних шаблях теургічних властивостей Хреста Ісусового, котрий безперестанку витесують, несуть, на якому розпинають, який зводять; - усвідомлення знанневих і цільових компонентів хрестокаменя, за допомогою якого віруючий набуває здатність охоплювати етнофольклорну традицію в межах церковної громади; - звернення подумки до знаряддя спокутної смерті як причини вищого смислу й мети особистого життя; - перманентне намагання поєднати в стоячому хресті Боже знамення й персональний символ Христової віри; - конструювання в ході мислєдїяння імпліцитних образів *stavros'a*, у вигляді знаків, знамень, схем, графем, емблематів, моделей, міфологем, стилістичних фігур тощо.

Ставрологія має випереджати хресторобську практику, орієнтувати каменярів на пошуки злагоджености в релігійному пам'ятникарстві через актуалізацію естетики пластичної творчости, через вишукану мистецьку форму, що височить над хаосом людської буттєвости. Кам'яне хресторобство не відтворює світ, не ввищується над ним; воно творить суверенне, безвідносне до людського життя, співзвуччя частин і цілого. Каменяр, витесавши хрест, не виражає зміст відрізка часу, в якому живе, а надляє його відповідним змістом.¹⁰ Тому, пізнання пам'ятника здійснюється щораз, особисто, без посередників-тлумачників; варто лиш розгледіти й відчути те, що приховане від інших. *Stavros*, як витворена гармонія, має власну духовну природу, підкреслюючи приналежність теургічного ремесла до царства естетичної примарности, до того, чого насправді немає.

Вчення про *stavros* передбачає дослідження хресторобства як об'єктивного факту, що спізнається, передовсім, з нього самого. Аналіз християнського пам'ятникарства має відбуватися не тільки в межах його морфології, образної стилістики; кам'яні хрести є одним із засобів освоєння й облаштування обширів для потреб власної душі. Процес витісування перехрещених каменів - це не історичні шкїци про майстрів, а скоріш духовна діяльність без імен.

Ставрологія має базуватися на принципах вивчення формальної структури пам'ятникарства, зважаючи на те, що зміст кожного хреста виводиться виключно із принципового взаємозв'язку його частин;¹¹ високе мистецтво, на думку Вельфліна, вимагає чистої архітектоніки. Визначаючи метод дослідження європейського мистецтва, він назвав його типологічним: «Історія мистецтва - це історія стилів, а тому варто жертвувати строкатістю явищ, описовістю заради виявлення логіки художнього розвитку».¹² Справді, формальна структура кам'яного надгробка може бути описана в точних

і об'єктивно фіксованих термінах. У кожному хресті чітко проявляються елементи композиції, ритма, просторових рішень; як і в музиці, архітектоніка твору, його формальна структура є самодостатніми складовими форми.

Естетичний аналіз останньої є найважливішим завданням і метою спеціаліста. Лиш глибинний аналіз форми розкриває духовні смисли і філософію *stavros'a*. Хресторобство, у цьому зв'язку, може розглядатись як іманентна історія типологічної форми або як історія її вираження. Окреслюючи поняття «типологія стилю», Генріх Вельфлін продовжує: «Наші категорії суть лише форми сприйняття зображення, а тому самі по собі позбавлені будь-якої виразності. Тут ідеться тільки про схему, в рамках якої може бути побудована конкретна краса, а точніше - про посудину, в яку виливаються наші почуття і форму якої вони набувають».¹³

Чоловіцтво, інтелектуально зростаючи, раз у раз віддавало перевагу не колективному розуму й досвіду, який неможливо було виміряти і проманіфестувати, а їх конкретним носіям; виокремлюються, у зв'язку з цим, поняття «майстер», «творець», «бог». Недарма, в багатьох мовах світу ці слова знаходяться в спільному синонімічно-словотворчому гнізді. Деміург, усе створене ним для духовного життя в матеріальній оболонці, із самого початку зорієнтував за вертикаллю, а все, що сприяло переходу людського тіла в прах - за горизонталлю. Ця пара-опозиція - вертикаль-горизонталь - і стала філософським базисом пам'ятника, починаючи від примітивних стоячих каменів і завершуючи Хрестом-Розп'яттям.

Усе, що усвідомлювалось розумом, продукувалось у матеріалах і конструкціях через почуття. Творець, скажімо, ремесел уявлявся в образі «майстра з майстрів»; покровителі пастухів, рибалок, мисливців, землеробів, матерів, вояків, річок, озер, дерев і т.інш. виображались у подібні фантастичних створіннь. Натомість, придумати «для щоденного користування», головне божество, що є причиною всього, довго не вдавалось. Люди, поєднуючи в уяві риси маленьких божків, намагалися витворити Верховне Божество, підшуковуючи на тій місцині, де вони мешкали, пластичний відповідник - гору, ліс, найвище дерево, стоячу кам'яну брилу тощо.

Більшість народів пластичним аналогом Усесвіту, а через нього - Істоту Вищої Реальності, вибрала ростуче дерево. Отож, глибоко вкорінена в землю рослина, з твердим стовбуром і розлогою кроною, поступово змінювалася, набуваючи вигляду гілки, палиці, патериці, жердини, встромленої в землю, «дерева без гілок», слупа, герми, колони з капітеллю, зі скульптурою на вершаку, стовпа для позбавлення життя злочинців, *stavros'a* для ритуального розпинання Богочоловіка, нарешті, знаряддя містичного розпинання боголюдських страстей. Можливо, не в тій послідовності творилась і функціонувала «втілена пам'ять» до її християнізації.

Далекі від нас у часі племена відтворювалися зовнішньо і за духом, завдячуючи в тому числі надгробним стоячим каменям. Древні амхарці, хай,

латиняни, кельти, нормани, германці, босняки, болгари, мадяри, поляци, русини, інші народи не розчинилися в чужих за духом етноспільнотах, слупуючи пройдений шлях до Бога. Дерева, як і люди, мають тотожну структуру, однак різну будову й прикраси, затим, що під різними кутами повернута до сонця земля, до якої прив'язані власним походженням рослини, тварини, люди. Нова форма, що потрапляє на верхні шари народної культури, миттєво обростає традиційною пластикою, оздобами, функціями. Так трапилося в Ефіопії, коли чотириконечний хрест, під впливом місцевої традиції, трансформувавсь у кружало; в Ісландії, Германії, Чехії, Франції, Угорщині, коли католицький хрест еволюціонував протягом декількох століть в багатометровий, орнаментований стовп з поперечкою; в Україні, коли християнські символи, завдяки зусиллям місцевих майстрів, набули подобу купчаків.

Властива людській природі жага до переінакшення побаченого, почутого, запозиченого, взятого у полон є причиною розмаїтості традицій. Кожний етнос мріє бути вибраним Богом для месіанства; він своєрідно вбирається, придумує молитви, ритуалістику, знаки спілкування, місця, пори року, дні тижня і т.інш. Будь-хто хоче бути почутим і прийнятим лиш тому, що він не такий як інші. Різні за типами, оздобами, розмірами кам'яні хрести в Україні, здається, найповніше віддзеркалюють поривання українців до порозуміння з іншими людьми й Богом. У зв'язку з інтернаціоналізацією релігійної практики, надконфесіональністю, світло минулого, посвіт спокутного подвигу Сина Божого ніби згасає, утруднюючи торування духовних стежок до осяння майбутнього.

Практичне християнство невпинно втрачає есхатологічне забарвлення, вироджуючись у примітивне моління незрозумілому Богу, хоч кам'яний хрест на могилі, в іншому ритуальному локусі - це профетичний символ вічності, маяк, що випромінює світло вселенської правди. Існування пам'ятника часто зводиться до відношень з іншими речами: за межами, всередині, ззовні, далеко-близько тощо. Твір мистецтва, зазначає Павло Флоренський, вимагає особливих умов функціонування, а насамперед - свого благоденства; за межами їх, у відриві від конкретних умов власного художнього буття, він гине, а точніше перестає сприйматись як твір мистецтва.¹⁴ Для хрестів, перенесених із кладовищ в музейні приміщення, - це тюрма, язичницький могильник.

Функціональне споглядання кам'яних хрестів вивищує людський дух. Як прощення Боже і віра в любов, *stavros* спасає того, хто пізнав, що: - біля підніжжя стовпа люди вперше побачили Бога, розгледіли Його ество. Вони зрозуміли, що Господь, задля спасіння людства від гріховності, відмовляється від власного Сина; - смерть Ісуса була спокутною жертвою за провини людей; - хрестом і через хрест зародилась надія на спасіння людських душ; - *stavros* став найвагомішим аргументом благодіянь Ісуса Христа. Іншими словами, стовп із розп'ятим Спасителем став підґрунтям віри в нескінченну Божу любов.¹⁵

* * *

Очевидно, слово про хрест, його дискурс і реальний текст хреста пов'язані між собою, як слово й Бог, предмет і слово, явище й думки про нього, однак вони істотно різняться між собою, як за формою, так і за змістом. Паралельне функціонування реального хреста й усного мовлення у зв'язку з його встановленням, скажімо, на майдані, письмовий супровід зведення пам'ятника, детальний опис його конструкції - факти, що не зіставляються між собою, хоч і мають єдиний корінь. Визначає цю спільномірність інтелект з його здатністю пояснювати тривимірні форми словами, а поняття транспонувати в чуттєві образи. Якщо зафіксований текст - самий хрест, його схематичне, вербально-інтонаційне, письмове втілення - має статичний характер, то судження про первохрест визначально динамізують ставрологію як наріжний камінь християнського богослов'я. Слово про хрестокамінь є первинним виявом ставрології; без осмислення *stavros*'а, як просторово-пластичної реальності, неможливо абстрагуватися до рівня цілісного відтворення архетипів, що можуть у різних аргументаціях стати джерелом повторення.

Примітки

1. *Рыбаков Б.А.* Язычество Древней Руси. - М.: Наука, 1988. - С.5
2. У російській мові, за М. Фасмером, мовний зворот «ставры точить» кореспондується за змістом із поєднанням слів «молоть чепуху». Вчений припускає, що термін «ставр» - балясина (виточений фігурний стовпчик) - етимологічно ховається в грецькому слові *σταυρῦς* - стовп, пакіл, хрест [*Фасмер, Макс.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. /Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева; Под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. - 2-е изд. стер. - М.: Прогресс - Т. 4. - С. 742-743]. Семантично поняття «хрест», як пам'ятник, Фасмер пов'язує з католицьким *crucifix*'ом; більш далеким у фонетичному відношенні виглядає латинське слово *Christus*, грецьк. *Χριστός* [Там само].
3. *Станкевич М.Є.* Передмова до «Української хрестології»; Структура художнього тексту хреста //Українська хрестологія. Спеціальний випуск Народознавчих Зошитів Інституту НАН України. - Львів, 1997. - С.5.
4. *Шлейермахер Ф.Д.* Речи о религии к образованным людям, ее презиращим. Монологи /Пер. с нем. - М.: Русская мысль, 1911. - С. VII, XXII
5. *Протас, Марина.* Иерофанія каменя //Родовід. - 2002. - № 1-2. - С.18.
6. *Афанасий Александрийский Св.* Творения иже во святых отца нашего Афанасия Архиепископа Александрийского.: В 4-х ч. - М.: Издание Московской духовной академии. Тип. В.Готье, 1854. - Ч.IV. - С.528
7. *Григорий Богослов Св.* Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова Архиепископа Константинопольского. В 4-х частях. - М.: Издание Московской духовной академии. Тип. АвгустаСемена. - Ч.IV. - С.174-175
8. *Иоанн Дамаскин Св.* Точное изложение православной вери. -СПб., 1894. Репринтное переиздание. - М.: Лодья, 1998. - С.95.
9. Бог пізнається, на думку Гегеля, не лиш як такий, що шукає свого оформлення і демонструє власне втілення у зовнішній формі, але і як такий, що розкриває ество тільки всередині себе і тим самим духовно втілюється в адекватній формі [*Гегель Г.В.Ф.* Эстетика. Лекции по эстетике. В 4-х томах. - М.: Искусство. - Т.4, 1973. - С.424].

10. Про образ, що поєднав стовп і хрест, ставши таким чином однією з архетипових фігур *stavros'a*, узнаємо із дослідження О. Нейхардта [*Нейхардт А.А.* Происхождение креста. - М.: Сов. Россия, 1975. - 56 с; илл.]. Він, приміром, пише про розкопаний у Месопотамії англійцем Лейярдом храм Нін-Урта, в якому археолог знайшов величезний кам'яний стовп із висіченим на ньому ростовим зображенням ассирійського царя Шамши-Адада (824-812 до Р. Хр.). Монарх відтворений у красивому одязі, на голові - висока царська тіара, на грудях - масивні прикраси, серед яких на довгому ланцюгу виділяється чотириконечний хрест на зразок георгіївського [Там само. - С.4].
11. Кам'яний хрест за своєю природою - символ горнього; виконує в сучасній українській культурі семіотичну функцію національної ідентифікації. Хрест нічого не зображає, він являє царство Христове і свідчить про вічність. Будова хреста, його оздоби відкривають богооткровенну істину. Кам'яний хрест відтворює - *stavros*, продовжує його, бо є втіленим Логосом.
12. *Недошивин Г.А.* Генрих Вельфлін //История европейского искусствознания. Вторая половина XIX века - начало XX века. В 2-х книгах. Кн. перва. - М.: Наука, 1969. - С.49, 51
13. *Вельфлин Г.* Основные понятия истории искусства. - Пг., 1915. - С.268
14. *Флоренский П.А., священник.* Христианство и культура. - М. - ООО «Издательство АСТ», Харьков: «Фолио», 2001. - С.509
15. *Светлов П.Я., священник.* Значение креста в деле Христовом. Опыт изъяснения догмата искупления. - К.: Тип. С.В. Кульженко, 1893. - С.313-314

Література:

1. *Буслаев Ф.И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства. В 2-х томах. СПб.: Издание Д.Е. Кожанчикова, 1861. Т.1. - 643 с; илл.; Т.2. - 429 с; илл.
2. *Василий Великий Св.* Творения иже во святых отца нашего Василия Великого Архиепископа кесарии Каппадокийской. В 7-ми частях. - М.: Издание Московской духовной академии. Тип. В. Готье. 4.1. - 1845. - 406 с; 4.2. - 1846. - 446 с; Ч.3. - 1846. - 496 с; 4.7. - 1848. - 344 с.
3. *Ларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Вид. 2-е. - К.: Обереги, 1994. - 424 с.
4. *Ильин И.А.* Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. В 2-х томах. - СПб.: Наука, 1994. Т.1. - 541 с.
5. *Кара-Васильева Т.В.* Літургійне шитво України XVII-XVIII ст. - Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ «Свічадо», 1996. - 231 с; 64 іл.
6. *Кирилл Иерусалимский Св.* Творения иже во святых отца нашего Кирилла Архиепископа Иерусалимского. - М.: Издание Московской духовной академии. Тип. В. Готье, 1855. - 308 с.
7. Літопис руський. За Іпатським списком /Переклав Леонід Махновець. - К.: Дніпро, 1990. - 590 с.; іл.
8. *Малина В.В.* Архітектоніка хрестокаменя. – Миколаїв: Артіль «Художній крам», 2006. – 128 с.; іл.; він же. Кам'яні розп'яття в Україні. – Миколаїв: Артіль «Художній крам», 2006. – 192 с.; іл.
9. *Моздир М.І.* Кам'яні свідки мистецьких зв'язків //Родовід. - 2002. - № 1-2. - С.82-94.
10. *Подольский М.Л.* Минусинские камни //Декоративное искусство СССР. - 1985. - № 3. - С.46-47; илл.
11. *Руденко С.В.* Чувашские надгробные памятники //Материалы по этнографии России. Т.1. -СПб., 1914. - С.81-88.; илл.
12. Славянские древности: этнолингвистический словарь.: В 5-ти томах: Под ред Н.И. Толстого. - М.: Международные отношения. Т. 1. А-Г, 1995. - 584 с.; илл.; Т.2. Д-К, 1999. - 697 с.; илл.

13. *Срезневский, Измаил*. Святилища и обряды языческого богослужения. - Харьков: Университетская типография. - 1846 - 107 с;
14. *Тайлор Э.Б.* Первобытная культура. /Пер. с англ. - М.: Политиздат, 1989. - 573 с.
15. *Флоренский П.А., священник*. Христианство и культура. - М. - ООО «Издательство АСТ», Харьков: «Фолио», 2001. - 672 с.
16. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х томах. - М.: Научное изд-во «БРЭ». Т1, 1993. - 863 с; Т.2, 1995. - 671 с; Т.3, 1995. - 783 с.
17. *Элиаде, Мирча*. Космос и история. Избранные работы /Пер. с фр. и англ. - М.: Прогресс, 1987. - 311 с; Священные тексты народов мира /Пер. с англ. В. Федорчука. - М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. - 624 с.

Надійшла до редакції 08.07.2007